

van dese voorsz. Nederlanden, Ende
verbiedt zinnen Naem ende Zeghel
inde selve Landen n eer te
ghebruycken.&c.

TASTBAAR
VERLEDEN

Anton van Hooff
HET PLAKKAAT VAN
VERLATINGE

DE EERSTE
ONAFHANKELIJKHEIDSVERKLARING

HET PLAKKAAT VAN VERLATINGE

Anton van Hooff

HET PLAKKAAT VAN
VERLATINGS

De eerste
onafhankelijkheidsverklaring

Uitgeverij Omniboek

Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Copyright © 2018, Uitgeverij Omniboek

Omslagontwerp Garage BNO
Omslagbeeld Anno 1581. De afzwering van Filips II, schilderij
door Johannes Hinderikus Egenberger (1822-1897). Amsterdam
Museum.
Vormgeving binnenwerk Studio Mol
ISBN 9789401913119
ISBN e-book 9789401913126
NUR 680

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van
fotomateriaal te achterhalen. Zij die desondanks menen aan-
spraak te kunnen maken op deze rechten, kunnen zich tot de
uitgever wenden.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbe-
stand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, het-
zij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op
enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestem-
ming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any
means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or other-
wise, without the prior written permission of the publisher.

INHOUD

Voorwoord	9
... verlatende met rechte den Coninc van Spaegniën...	15
1. Principe en pathos van een onafhankelijkheidsverklaring	25
Vorst als herder en vader	25
Een godvergeten tiran	27
Tiran, de klassieke despoot	31
Aangeboren vrijheid	33
Wij zijn niet de eersten	35
Vooraf hier te lande	37
2. Filips heeft het ernaar gemaakt	43
Het is geen Spanje hier	43
Nieuwe bisschoppen	44
Verschrikkelijke inquisitie	46
Het zijn maar geuzen	49
Majesteitsschennis	52
Alva komt	53
Tiende penning	55
Wisselvalligheden van de Opstand	58
Spaanse Furie brengt eenheid	63

Spaanse huichelachtigheid	66
In het nauw	71
3. We verordenen en bevelen	75
We verlaten	76
Verdediging van de Prins	79
Wij zijn verlaten	81
Het besluit	82
Wachtend op een nieuwe landsheer	83
Prins in Holland en Zeeland	84
Generale en provinciale zegels	85
Nieuwe munten	87
Zweren aan de Staten	89
De afkondiging	90
Het slot	92
De afzweringseed	92
4. Het Plakkaat laat herontdekt	95
Dus een republiek	96
Vergeefs zoeken naar een nieuwe herder	98
De Republiek op de kaart gezet	100
De republique van Hugo de Groot	102
De Ware Vrijheid van Johan de Witt	106
Vrijheid van Holland en Amsterdam	114
Zwijgende patriotten	117
Model voor de Declaration of Independence?	118
Amerika ontdekt de Republiek	127
Brabanders verlaten opnieuw	131
Bewondering door Goethe, Schiller en Beethoven	134

5. Wat te doen met het Plakkaat?	139
Selectie van gebruikte literatuur	143
Illustratieverantwoording	145
Bijlage 1 Originele tekst van het Plakkaat	146
Bijlage 2 Een gemoderniseerd Plakkaat	167
Bijlage 3 Jaartallen van de Nederlandse Opstand	177
Register	184

VOORWOORD

De rijke geschiedenis van Nederland als natie en soevereine staat is niet begonnen met het uitroepen door een Driemanschap van het Soeverein Vorstendom der Verenigde Nederlanden op 21 november 1813. Ook ligt dat beginpunt niet bij de afkondiging van de eerste Grondwet van Nederland op 29 maart 1814 – nog altijd, hoewel vele malen gewijzigd, de oudste geschreven Grondwet die in Europa van kracht is. Evenmin geldt dat het moment waarop soeverein vorst Willem Frederik van Oranje-Nassau, op 16 maart 1815, de titel Koning der Nederlanden aannam en het Koninkrijk der Nederlanden een feit was, een staatkundige situatie in dat jaar grondwettelijk vastgelegd en erkend door het Congres van Wenen.

Hoewel van deze en andere feiten in de jaren 2013-2015 omstandig de tweehonderdste verjaardag is herdacht en in de jaren 1813 tot 1815 zeker de wortels liggen van Nederland als constitutionele monarchie en parle-

mentaire democratie, is het unieke van Nederland dat het in de eeuwen daarvoor, tot het Franse interregnum met diverse verschijningsvormen – globaal in de periode van 1588 tot 1795 – al als republikeins staatsverband heeft gefunctioneerd. Nederland: eerst een republiek, daarna een koninkrijk, een land met een zelfbevochten onafhankelijkheid en al ruim vier eeuwen – langer dan vele andere thans in Europa bestaande staten – met een uitgesproken staatkundig zelfbewustzijn.

De noordelijke Nederlanden – het huidige Nederland – vormden in de middeleeuwen een conglomeraat van op zichzelf staande gewesten onder bestuur van graven, hertogen en bisschoppen. In de veertiende en vijftiende eeuw slaagden de hertogen van Bourgondië erin een aantal van deze gebieden samen te voegen met delen van het huidige België en Noord-Frankrijk tot een grotere eenheid. De vereniging was slechts een personele unie. Elke provincie bleef een autonome landsheerlijkheid met eigen instellingen, rechten en tradities. In alle gebieden ontstonden mechanismen om de macht van de landsheer in toom te houden. De landsheer kon zijn bewind niet voeren zonder enige vorm van instemming van degenen over wie hij regeerde. Vooral als er geld nodig was, was het dienstig vertegenwoordigers van de onderdanen bijeen te roepen. Die vertegenwoordigers kwamen doorgaans uit drie standen: de hoge geestelijkheid, de adel of ridderschap en vertegenwoordigers van de steden. Het Franse begrip *états* werd in het Nederlands: Staten. Vanwege de gezamenlijke belangen werden vertegenwoordigers van diverse Staten ook samen bijeengeroe-

pen, gewoonlijk in een van de Vlaamse steden. De allereerste Staten-Generaal binnen het gebied van de Nederlanden waarbij zeventien gewesten vertegenwoordigd waren, werden op 9 januari 1464 in Brugge samengeroepen.

In de zestiende eeuw kwamen de Nederlanden onder gezag van de Habsburgers. Keizer Karel V heerste over een rijk dat naast Duitsland en Oostenrijk ook de Nederlanden, Spanje, Napels en Sicilië omvatte. Na de troonsafstand van Karel V werd het rijk in 1555 gesplitst: zijn zoon Filips II kreeg Spanje en de Nederlanden en zijn broer Ferdinand I kreeg de Duitse gebieden.

In dit boek schetst Anton van Hooff waarom een aantal gewesten in opstand kwam tegen het als tiranniek ervaren bewind van Filips II, en de Staten-Generaal van zeven opstandige provinciën waaronder het al in aanzet rijke en machtige Holland, uiteindelijk op 22 juli 1581 in Den Haag besloten de koning als landsheer de rug toe te keren ofwel te ‘verlaten’. Deze ‘verlatinge’ is gemotiveerd in een uniek document dat op 26 juli 1581 door de Staten-Generaal werd afgekondigd: het Plakkaat van Verlatinge. Van Hooff analyseert dit Plakkaat scherp en geeft aan dat het, hoewel de Staten-Generaal nog manmoedig op zoek zijn gegaan naar een nieuwe vorst, gezien kan worden als onafhankelijkheidsverklaring van de Verenigde Nederlanden. Als de zoektocht op niets uitloopt, nemen de Staten-Generaal in 1588 het gezag over de federatie dat zij feitelijk al in handen hadden genomen, definitief op zich. De Republiek der Verenigde Nederlanden dient zich op het wereldtoneel aan, al zal het tot 1648 duren voor de autonomie bij de

Vrede van Westfalen door alle staten, ook door Spanje, wordt erkend. De staatsvorm van de Republiek was bepaald nog niet meteen uitgekristalliseerd. In de staatkundige praktijk lag de verhouding tussen de Staten-Generaal en de provincies lange tijd niet vast. De Staten-Generaal bezaten de macht die hun door de soevereine provincies was toebedeeld. Binnen de internationale verhoudingen was de Republiek een uniek experiment, waar andere staten met argusogen, maar ook met bewondering naar keken en latere republieken inspiratie aan hebben ontleend, al relateert Van Hooff de invloed die het Plakkaat van Verlatinge op andere onafhankelijkheidsverklaringen heeft gehad.

Bijzondere erkenning en veel meer bekendheid dan hij tot nu toe genoot, verdient de opsteller van het Plakkaat van Verlatinge, zeker nu het Nationaal Archief recentelijk wetenschappelijk heeft vastgesteld dat het door één persoon met de hand geschreven is: Jan van Asseliers. Asseliers vervulde in 1581 de functie van griffier van de Staten-Generaal. Hij werd in 1530 in Antwerpen geboren. Zijn vader, Ghislain, was daar schepen. In zijn jeugd studeerde Asseliers rechtsgeleerdheid en maakte hij reizen door onder meer Italië, Duitsland en Frankrijk. In 1556 trouwde hij met Margaretha van Duijsborch. Hij bezat begin jaren zestig met zijn broers in Antwerpen een handelsmaatschappij in juwelen. Later werd hij secretaris van zijn geboortestad Antwerpen. Hij stond in de opstand tegen Spanje aan de zijde van de rebellerende Staten. In 1577 werd hij secretaris van de Raad van State van landvoogd Matthias, de latere keizer Matthias. Na de totstandkoming

van het Plakkaat van Verlatinge stuurden de Staten-Generaal Asseliers in 1584 als gezant naar Frankrijk om koning Hendrik III de heerschappij van de Lage Landen aan te bieden, zoals deze eerder was aangeboden aan zijn broer de hertog van Anjou. Deze poging was vergeefs. Asseliers overleed in 1587.

De functie van griffier van de Staten-Generaal die in de Bourgondische en Habsburgse tijd rouleerde tussen ambtenaren van verschillende Staten, kreeg vanaf 1584 een structureel karakter. Cornelis van Aerssen werd in dat jaar ‘voor het leven’ door de Staten-Generaal benoemd en vervulde de functie tot 1623, vier jaar voor zijn dood. Opmerkelijk is dat tussen 1670 en 1795 het griffierschap steeds bekleed werd door een telg van het geslacht Fagel. Als secretaris van de vergadering van de Staten-Generaal was de griffier ervoor verantwoordelijk dat de vergadering goed was georganiseerd, dat het besluitvormingsproces doelmatig en volgens de afgesproken procedures verliep, dat de voorzitter en de andere afgevaardigden van de benodigde informatie werden voorzien en dat de missiven, memories, plakكاتen, resoluties en besluiten werden geconcipeerd, vastgesteld, geregistreerd, opgemaakt en verspreid. Vanaf 1588 werden alle akten die voorheen door de landsheer uitgevaardigd zouden zijn, door de griffier op naam en onder zegel van de Staten-Generaal uitgegeven. De archieven van de Staten-Generaal uit de tijd van de Republiek beslaan 1200 meter. Ook in het internationaal verkeer tussen de Staten-Generaal en gezantschappen van andere landen vervulde de griffier een belangrijke rol.

Na het herkrijgen van de onafhankelijkheid in 1813 werd de aloude naam 'Staten-Generaal' de naam van de Nederlandse volksvertegenwoordiging, het parlement. De functie van griffier werd voor de beide Kamers der Staten-Generaal een constitutionele functie (artikel 61, tweede lid, van de Grondwet). Als hedendaags ambtsdrager kan ik mij zo goed voorstellen dat in de vergadering van de Staten-Generaal van 22 juli 1581, toen de afgevaardigden tot het besluit waren gekomen de koning van Spanje niet langer te eren, de vraag rees: 'Kan de griffier daar niet een notitie over schrijven?' (of woorden van deze strekking). Jan van Asseliers nam, zoals het een trouwhartig griffier betaamt, de ganzenveer ter hand, kwam vier dagen later met een manuscript terug, las het voor en kreeg meteen mandaat het namens de Staten-Generaal te ondertekenen. Zo ontstond het Plakkaat van Verlatinge, de onafhankelijkheidsverklaring van Nederland, een pronkstuk in de geschiedenis van Nederland.

Geert Jan Hamilton,
Griffier van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, tevens
Griffier van de Verenigde Vergadering der Staten-Generaal

... VERLATENDE MET RECHTE DEN CONINC VAN SPAEGNIEN...

Dit is de kern van een lange zin waarmee de Staten-Generaal, de Algemene Standenvergadering van de Verenigde Nederlanden, op 26 juli 1581 motiveren dat zij een paar dagen eerder, op de 22^e, hebben besloten Filips II als landsheer de rug toe te keren ofwel te ‘verlaten’. Het stuk, een Acte, werd als verordening aan de ambtsdragers gepubliceerd. Daarmee werden zij ontslagen van de eed waarmee zij ooit trouw aan Filips II hadden gezworen en kregen zij het bevel trouw te zweren aan de Staten. De Staten-Generaal zwoeren zelf niet de koning af. Daarom is het minder juist te spreken van de Afzwering van Filips II op 26 juli 1581.¹

Zo’n verordening heette een plakkaat. Het is geen bekendmaking die overal ‘aangeplakt’ werd. ‘Plakkaat’ komt van het Latijnse *placet*, het behaagt. Dit is de oude formule

1 De Engelse term, die bijvoorbeeld door Motley (p. 123) werd gebruikt, is correcter: Act of Abjuration.

voor het nemen van een vorstelijk besluit. In de toespraken die worden gehouden bij het uitreiken van koninklijke onderscheidingen wordt nog steeds gezegd: ‘Het heeft Zijne Majesteit behaagd...’ Vandaar de naam waaronder het document het bekendst is: Plakkaat van Verlatinge. Omdat er toen geen vaste spelling was, waren er allerlei varianten van de naam in omloop: ‘Placcaet’, ‘Placat’ en ‘Placcaert’ en ‘Verlatinghe’. Omwille van de leesbaarheid wordt hier verder gesproken van ‘Plakkaat van Verlating’, zoals de oude teksten in dit boek voornamelijk in moderne hertaling en spelling worden gepresenteerd, behalve waar de oude taal vanzelf spreekt of duidelijk meerwaarde heeft. De oorspronkelijke, volledige tekst van het Plakkaat is in een bijlage te raadplegen (bijlage 1).² Een zeer verkorte, gomoderniseerde versie staat in bijlage 2.

Het Plakkaat zelf is steeds het uitgangspunt voor uitleg en beschouwing. De historische context en andere uitweidingen worden steeds opgehangen aan opeenvolgende passages van de Acte.

Als plakkaat loopt het stuk uit op de besluiten van de Staten en instructies aan de ambtsdragers, zoals het afleggen van een eed van trouw aan de Staten, het vervangen

2 Natuurlijk leunen de teksten in dit boek stevig op eerdere complete hertalingen, die van M.E.H.N. Mout in *Plakkaat van Verlatinge*, Historische Uitgeverij, Groningen 2006; en Coos Huijsen en Geerten Waling, *De geboortepapieren van Nederland. De Unie van Utrecht, de Apologie van Willem van Oranje en het Plakkaat van Verlating in hedendaags Nederlands*, Elsevier Boeken, Amsterdam 2017⁴ en op het internet: www.nederlandseonafhankelijkheidsdag.nl/geschiedenis/placcaat-van-verlatinghe-in-modern-nederlands.

van zegels en de uitgifte van eigen munten. Dat is het derde deel van het document en het derde hoofdstuk van dit boek.

Maar daaraan gaan twee delen vooraf, want wat het Plakkaat bijzonder maakt, is de uitvoerige motivering van de uiteindelijke besluiten: moesten weifelhoedige functionarissen over de streep worden getrokken? Of rechtvaardigden de Staten-Generaal op deze manier hun eigen euvele moed? Tenslotte waren hun handelingen zonder meer revolutionair. Het Plakkaat begint met de algemene principes die worden gepresenteerd met een pathos dat past in een onafhankelijkheidsverklaring.³ Deze considerans vormt hoofdstuk 1. Vervolgens komen in het middendeel – hoofdstuk 2 van dit boek – de specifieke grieven aan de orde, zoals de kettervervolging en de beruchte tiende penning. In dat hoofdstuk worden ook de wisselvallige gebeurtenissen van de Opstand geschetst waarmee de tijdgenoten vertrouwd waren, maar de moderne lezer niet. Kennis daarvan doet beseffen in welke crisissituatie de opstandelingen tot de revolutionaire daad van de Verlating overgingen. Vooral voor dit deel heb ik veel profijt gehad van de kritische kanttekeningen die Arnout van Cruyningen op mijn manuscript maakte. Tenslotte treed ik als classicus buiten mijn vakge-

3 De Bondsbrief van de Zwitserse oerkantons Uri, Schwyz en Unterwalden van 1291 behelsde niet meer dan een onderling verdrag tot militaire samenwerking. In de Schotse Declaration of Arbroath van 1320 smeekte een aantal baronnen de paus om erkenning van hun koning Robert I tegenover de Engelse koning Edward II.

bied, hoewel ik altijd wel geïnteresseerd ben geweest in de Republiek als herleving van de Romeinse *Res Publica*. Wel heb ik door mijn achtergrond wellicht meer oog voor de levende betekenis die de oude geschiedenis voor de tijdgenoten had.

Het derde hoofdstuk behandelt het besluit en de daaruit voortvloeiende instructies. Vervolgens, hoofdstuk 4, komt de doorwerking van het Plakkaat aan de orde, in het bijzonder de veronderstelde inspiratie die het had op de Amerikaanse Declaration of Independence.

Op 22 juli 1581 hadden de Staten-Generaal het radicale besluit genomen. Griffier Jan van Asseliers kreeg de opdracht dat te vervatten in een plakkaat.⁴ Binnen vier dagen vervaardigde hij een tekst die in gedrukte vorm twintig pagina's beslaat.⁵ Zijn handgeschreven ontwerp, met heel wat doorhalingen en aanvullingen in de marge, wordt in het Nationaal Archief bewaard (afb. 1). De vraag of Van Asseliers inderdaad eigenhandig en alleen deze intellectuele prestatie van formaat heeft geleverd, is door Martin Berendse, van 2008 tot 2014 directeur van het Nationaal Archief, met een volmondig ja beantwoord. Het handschrift is onmiskenbaar dat van de toenmalige griffier. Voor heel het

4 'Is huyden resolutie genomen op de verlaetinge van den Coninck van Spaignien, cassatie van zynen zeghel ende cachet (stempel), het gebruik van den zeghel van de Generaliteyt, waarvan de audien-cier (griffier) is belast met een ordonnantie by vorm van placcat te maken.'

5 Tenzij Jan van Asseliers natuurlijk al een voorontwerp had gemaakt.

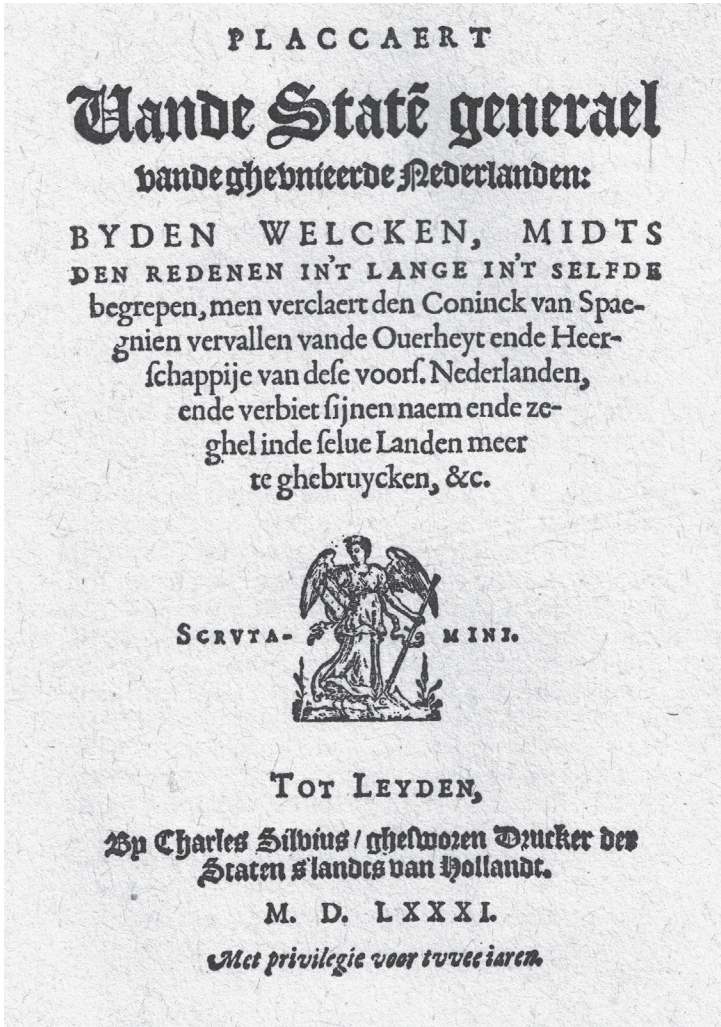
document, inclusief de correcties, werd inkt van dezelfde (goede) kwaliteit gebruikt.

Het ontwerp van Jan van Asseliers moet nog – in die vier dagen – tot een officieel document zijn verwerkt, waarop plaats was voor handtekeningen en zegels. Dit stuk is echter verdwenen. Is het bij drukker Silvius in Leiden gebleven en daar verloren gegaan? Het ontbreken van de officiële versie zou volgens Berendse de reden zijn waarom het Plakkaat nooit zijn rechtmatige plaats heeft gekregen onder de constitutionele documenten van Nederland, zoals wel het geval is met het vredesverdrag van Münster (1648).⁶ Maar de geschiedschrijver Bor had de tekst volledig in zijn werk opgenomen, en Wagenaar geeft een gedegen bespreking van de inhoud en de wederwaardigheden bij het aanvaard krijgen van het Plakkaat.

De officiële acte kan overigens nauwelijks anders zijn geweest dan het stuk dat Van Asseliers eigenhandig schreef; de verschillen met de gedrukte versie zijn namelijk minimaal.

De titel van deze gedrukte uitgave die als verordening werd verspreid, geeft de inhoud kernachtig weer (afb. 2):

6 Martin Berendse, 'The 1581 Act of Abjuration and the Archives of the Dutch Revolution', in: *The Act of Abjuration*, pp. 11-24.

2. Het Plakkaat in gedrukte vorm.

PLACCAERT

**Vande Staten Generael
Vande de Gheunieerde Nederlanden**

BY DEN WELCKEN, MIDTS DEN
REDENEN IN'T LANGE IN'T SELFDE
begrepen, men verclaert den Coninck van Spae-
gnien vervallen vande Overheyt ende Heer-
schappije van dese voorsz. Nederlanden,
end verbiet sijnen naem ende se-
ghel inde selve Landen meer te
ghebruycken, &cc.⁷

In de aanhef van de tekst richten de Staten-Generaal zich tot de geadresseerden:

De Staten-Generaal van de Verenigde (*Geünieerde*)
Nederlanden: allen die dit zullen zien of horen lezen
gegroot (*saluyt*).

Daarna begint de eigenlijke tekst.

7 Plakkaat van de Staten-Generaal van de Verenigde Nederlanden, waardoor, naast de redenen die daarin uitvoerig zijn opgenomen, men de Koning van Spanje verklaart vervallen te zijn van de soevereiniteit en regering van die Nederlanden en verbiedt zijn naam en zegel in die landen nog te gebruiken, enzovoort.

De eerste onafhankelijkheidsverklaring

In januari 2018 werd het Plakkaat van Verlatinge door televisiekijkers verkozen tot het Pronkstuk van Nederland, boven Rembrandts *Nachtwacht*. Het document, dat op 26 juli 1581 door de Staten-Generaal in Den Haag werd goedgekeurd, kan gelden als de onafhankelijkheidsverklaring van de Nederlandse gewesten die de Spaanse landsheer Filips II 'verlieten'. Anton van Hooff bespreekt aan de hand van een hertaling de betekenis en historische context van die geboorteakte van de Republiek der Verenigde Nederlanden en dus van Nederland als natiestaat. Hij laat zien hoe revolutionair en uniek het Plakkaat is als een eerste verklaring van universele mensenrechten, die in de canon van Nederlandse geschiedenis hoort te worden opgenomen.

Anton van Hooff (1943) was tot 2008 hoofddocent klassieke geschiedenis aan de Universiteit Nijmegen. Hij publiceerde een reeks boeken over de klassieke oudheid en schrijft voor diverse kranten en tijdschriften – ook over actuele staatkundige onderwerpen – en geeft lezingen over de klassieke geschiedenis. Hij is lid van het Comité Nederlandse Onafhankelijkheidsdag.

'Het Plakkaat is de eerste onafhankelijkheidsverklaring ter wereld. We waren zelfs 200 jaar eerder dan de Verenigde Staten!' – Erik Scherder, neuropsycholoog en ambassadeur van het Plakkaat van Verlatinge

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

NUR 685
ISBN 978 94 0191 311 9

9 789401 913119